

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
ILMIY TEXNIK KENGASHNING 6-SONLI MAJLIS BAYONNOMASIDAN
KO'CHIRMA

Chirchiq sh.

18.03.2024 yil

Qatnashdilar: Ilmiy texnik kengashi a'zolari 9 kishi

Kun tartibi: A.K.Urazbayev va Sh.I.Ibroimov "Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari" nomli monografiyasini nashrga tavsiya etish to'g'risida.

ESHITILDI: X.T.Raxmonova (Ilmiy texnik kengash kotibi)

A.K.Urazbayev va Sh.I.Ibroimov "Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari" nomli monografiya tayyorlagani, monografiyada plagiat holati mavjud emasligi, mazkur monografiya oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchilar, tayanch doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, hamda talabalar uchun mo'ljallangan. Taqrizchi dotsent F.T.Rajabov tomonidan nashrga tavsiya qilingani, kafedra, fakultet kengashi yig'ilishlarida muhokama qilingani hamda nashrga tavsiya etilganligi haqida axborot berdi.

SO'ZGA

CHIQUVCHILAR:

Ilmiy texnik kengash raisi o'rinbasari I.G.Tursunov va boshqalar monografiyani nashrga tavsiya qilish taklifini qo'llab-quvvatladi.

QAROR

QILINDI:

1. Universitet Ilmiy texnik kengash kotibi axboroti ma'lumot uchun qabul qilinsin.

2. A.K.Urazbayev va Sh.I.Ibroimov "Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari" nomli monografiyasi nashrga tavsiya etilsin.

Rais o'rinbasari

I.G.Tursunov

Kotib

X.T.Raxmonova

Ko'chirma asliga to'g'ri:

Ilmiy texnik kengash kotibi

X.T.Raxmonova

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 7814-2866-5026-c15f-3fd3-5753-0062
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127828919

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

Нашрларга китобнинг ISBN халқаро стандарт тартиб рақамини бериш
МАЪЛУМОТНОМАСИ

Ахборот-кутубхона соҳасида давлат хизматлари кўрсатишнинг айрим маъмурий регламентларини тасдиқлаш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 1 май 176 – сонли Қарорига, нашрларнинг чиқиш маълумотларини ГОСТ 7.4-95 “Нашрлар. Чиқиш маълумотлари” ҳамда ГОСТ 7.53-2001 “Китобларни халқаро стандарт рақамлаш” давлатлараро стандартлари талаблари асосида бўлишини таъминлаш мақсадида китоб маҳсулотларига қуйидаги ISBN халқаро стандарт тартиб рақами белгилаш учун тақдим этилди:

Муаллиф	Китоб номи	Китоб жанри	Китоб чоп этиладиган тил	Китоб ҳажми	Китоб адади	Берилган ISBN тартиб рақами
Urazbayev A.K.	“Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari”	Монография	Ўзбек тили лотин ёзувида	136 bet	100	978-9910-765-78-0

RAXMEDOVA GULBAXOR TULKUNOVNA

Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон хужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу хужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини go.gov.uz веб-сайтида хужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 7495-7666-505e-1cd4-8c56-3540-7599
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127830528

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

**Нашрларга кутубхона классификация индексларини бериш бўйича давлат хизматлари
кўрсатганлик тўғрисида маълумотнома**

Кутубхона-библиографик классификация (КБК) индекси	Муаллифлик белгиси	Библиографик тавсиф
26.222.5	U 62	Urazbayev, A.K. Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari [Matn] / A.K. Urazbayev, Sh.I. Ibroimov .-Toshkent: Marifat nashriyoti, 2024.-136 b.

ZUPAROVA NILUFAR TOLKUNOVNA

Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон ҳужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу ҳужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини hero.gov.uz веб-сайтида ҳужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

4452

Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

№ 3414-8566-505d-4d2a-b872-4015-4892
Хужжат яратилинган сана: 2024-05-24
Ариза рақами: 127829806

Хужжат берилган: "MARIFAT NASHRIYOTI" MAS`ULIYATI
SHEKLANGAN JAMIYAT
СТИР: 310168798

**Нашрларга кутубхона классификация индексларини бериш бўйича давлат хизматлари
кўрсатганлик тўғрисида маълумотнома**

Универсал ўнлик классификация (УЎК) индекси	Муаллифлик белгиси	Библиографик тавсиф
556.51/.54(282.255.1)	U 62	Urazbayev, A.K. Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari [Matn] / A.K. Urazbayev, Sh.I. Ibroimov .-Toshkent: Marifat nashriyoti, 2024.-136 b.

ZUPAROVA NILUFAR TOLKUNOVNA

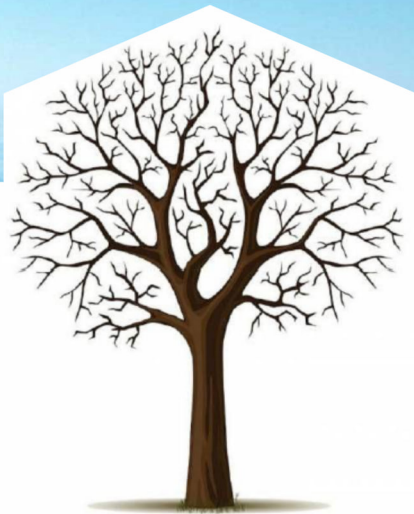
Мазкур хужжат Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги 728-сон қарорига мувофиқ Ягона интерактив давлат хизматлари порталида шакллантирилган электрон хужжатнинг нусхаси бўлиб, давлат органлари томонидан ушбу хужжатни қабул қилишни рад этишлари қатъиян тақиқланади. Хужжат ҳақиқийлигини go.gov.uz веб-сайтида хужжатнинг ноёб рақамини киритиб ёки мобил телефон ёрдамида QR- кодни сканер қилиш орқали текшириш мумкин.

5169

A.K.URAZBAYEV, SH.I.IBROIMOV

**AMUDARYO HOZIRGI DELTASINING
DARAXTSIMON VA PARAGENETIK
LANDSHAFT KOMPLEKSLARI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

A.K.URAZBAYEV, SH.I.IBROIMOV

**AMUDARYO HOZIRGI DELTASINING
DARAXTSIMON VA PARAGENETIK
LANDSHAFT KOMPLEKSLARI**

MONOGRAFIYA

Toshkent

“Ma’rifat”

2024

UDK: 556.51/.54(282.255.1)

KBK: 56.222.5

U 62

Urazbayev A.K., Ibroimov Sh.I. Amudaryo hozirgi deltasining daraxtsimon va paragenetik landshaft komplekslari. Monografiya.

–T.: “Ma’rifat”, 2024. 136 bet.

Ushbu monografiyada Amudaryo hozirgi deltasida relyef plastikasi usuli asosida ilk bor ajratilgan kichik deltalarning daraxtsimon komplekslari va kollektor havzalarining havzaviy strukturasi tahlil qilindi. Delta Yer yuzida ajratilgan 9 ta kichik deltalar garchi daraxtsimon shaklga ega bo’lsa ham, ammo ular bir-biridan ichki strukturasi va tabiiy-geografik sharoitlarining dinamikasi bo’yicha farq qiladi. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari bir tomondan havzaning chegarasidan kollektor o’zani o’tgan markaz tomon o’zgarsa, ikkinchi tomondan esa havzaning yuqori qismidan quyi qismi tomon tizimli o’zgaradi. Shu bilan bir qatorda, Amudaryo hozirgi deltasining o’ng qirg’og’ida joylashgan kollektor tashlama -1 (KT-1), KT-3, KT-4 larning ichki strukturasi tahlil qilindi. Sug’oriladigan va sug’orilmaydigan hududlarning Yer resurslaridan oqilona foydalanishda struktura ta’limoti asosida daraxtsimon va paragenetik komplekslari rolining amaliy ahamiyati ko’rib chiqilib, ular ham monografiyada ilk bor tadqiq qilingan.

Ushbu monografiyadan geograflar, geomorfologlar, tuproqshunoslar, landshaftshunoslar, kartograflar, ekologlar, doktorant va magistrantlar foydalanishi mumkin.

UO‘K: 556.51/.54(282.255.1)

KBK: 26.222.5

U 62

Ma’sul muharir:

B.A.Baxritdinov – geografiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

K.M.Boymirzayev – geografiya fanlari doktori, professor

F.T.Rajabov – geografiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti ilmiy texnik kengashining tomonidan nashrga tavsiya etilgan (Bayonnoma № 6, 18-mart 2024-yil).

ISBN: 978-9910-765-78-0

© “Ma’rifat” nashriyoti, Toshkent, 2024 y.

KIRISH

Jahon aholisini tabiiy resurslar bilan ta'minlash maqsadida landshaftlardan intensiv foydalanilayotganligi tufayli tabiiy muhitda texnogen buzilish, cho'llanish, yerlarning meliorativ holatining yomonlashuvi, tuproq degradatsiyasi va boshqa salbiy ekologik jarayonlar kuchaymoqda. Bu muammolarni hal etishda xalqaro tashkilotlar va birlashmalar turli ko'lamdagi ishlarni amalga oshirishmoqda. Shular qatoriga BMTning 2030 yilgacha barqaror rivojlanish dasturiga kiritilgan chora tadbirlar ishlab chiqilib amaliyotga joriy qilinmoqda. Hududlarda iqlimning va yer osti hamda yer usti suvlarning oqimi ekologik va tabiiy georafik jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazmay quymaydi, shu jumladan, Amudaryo hozirgi deltasidagi landshaft komplekslarini o'rganishni taqozo etadi.

Kichik deltalarning daraxtsimon va kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslarini tadqiq qilish o'z navbatida Amudaryo hozirgi deltasi meliorativ holatining hamda landshaft strukturasining bu komplekslar bilan aloqadorligini ochib berishda muhim rol uynaydi. Kichik deltalarning daraxtsimon landshaft komplekslari hududning tabiiy-geografik taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lib, strukturaviy yaxlitlikni hosil qiladi. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari yer usti suv oqimi bilan bog'liq bo'lib, funksional yaxlitlikni hosil qiladi. Bu landshaft komplekslarini tadqiq qilishda ilk bor relyef plastikasi usuli qo'llanib, hududlardagi elementar landshaft guruhlarining aloqadorligi ochib beriladi va bu esa o'z navbatida hududning tabiiy-meliorativ sharoitini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Respublikamizda geoekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida hududlarning tabiiy resurs salohiyatidan ilmiy asosda foydalanish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, ularning sho'rlanishi va cho'llanishiga qarshi kurashish, odamlarning ekologik xavfsiz muhitda yashashini ta'minlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "O'zbekiston Respublikasini 2022-

2026 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha davlat dasturida "...Orolbo'yida xalqaro «Yashil iqlim» va Global ekologik jamg'armalarning bioxilma-xillik, iqlim o'zgarishi va tuproq degradatsiyasining oldini olishga qaratilgan dasturlari asosida 300 million AQSH dollari qiymatidagi loyihalarni amalga oshirish, ...ekologik muhitni yaxshilash, yashil makon, Orolbo'yi hududlarni ekotizimni saqlash va yaxshi tomonga o'zgartirish..." yuzasidan muhim vazifalar belgilangan. Bu borada, Amudaryoning hozirgi deltasi kollektor havzalaridagi paragenetik landshaft komplekslariga ta'sir etuvchi geografik omillarning rolini aniqlashga doir maqsadli tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 2017-yil 18-yanvardagi PQ-2731-sonli "2017-2021 yillarda Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish davlat dasturi to'g'risida"gi, 2017-yil 27-noyabrdagi PQ-3405-sonli "2018-2019 yillarda irrigatsiyani rivojlantirish va sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash davlat dasturi to'g'risida"gi, 2019-yil 30-oktyabrdagi PF-5863-son "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2019-yil 24-dekabrdagi 1031-son "Orol dengizi tubidagi suvi qurigan hududlarda "yashil qoplamalar" – himoya o'rmonzorlari barpo etish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, 2022-yil 29-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi, Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu monografiya muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. KICHIK DELTALARNING DARAXTSIMON VA SUG'ORILADIGAN HUDUDLARNING PARAGENETIK LANDSHAFT KOMPLEKSLARINI TADQIQ QILISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

1.1. Tabiiy geografik fanlar tizimidagi havzaviy usul va uning tabiat komponentlarining o'zaro aloqadorligini tadqiq qilishdagi roli

Tabiiy geografik fanlar tizimidagi havzaviy usul eng ko'p qo'llanilib kelinayotgan usullardan biri bo'lib, shu o'tgan davr ichida bu usul rivojlandi va taraqqiy etdi. Agar biz V.V.Dokuchayevni genetik tuproqshunoslik va landshaftshunoslik fanlarining hamda "Tabiat zonalari haqidagi" ta'limotning asoschisi deb bilsak, u shu bilan birgalikda havzaviy usulning ham asoschisidir. V.V.Dokuchayevning ilmiy ijodini har tomonlama tahlil qiladigan bo'lsak (I.L. Krupenikov, 1949), 1871 yil 13 dekabrda Peterburg universitetida yoqlagan nomzodlik dissertatsiyasining mavzusi: "Kachna daryosi bo'ylab yotqiziqlarning hosil bo'lishi haqida" deb nomlanadi. Olimning fikri bo'yicha, Kachna daryosi havzasining yuqori qismidan quyi qismi tomon yotqiziqlarning mexanik tarkibi tartib bilan o'zgaradi, ya'ni daryoning yuqori qismida yirik mexanik tarkibga ega bo'lgan yotqiziqalar ustunlik qilsa, uning quyi qismida esa mayda mexanik tarkibli yotqiziqalar ko'pdir.

Kachna daryosining havzasi bo'yicha qazilgan razrezlarni tahlil qilib, u shunday xulosaga keladi: "Qazilgan har bir razrez yotqiziqlarning mexanik tarkibini tadqiq qilish uchun asos bo'ldi va daryo havzasi bo'yicha ular tartib bilan o'zgardi". Shunday qilib, V.V.Dokuchayev tabiiy geografik fanlar tizimidagi havzaviy usulga asos soldi va keyingi yillarda bu amaliyotga asoslangan ilmiy g'oya uning shogirdlari hamda mashhur tabiatshunos olimlar tomonidan rivojlantirildi.

	35-74	-	0,22	0,90	0,53	2,21	0,80	0,80	2,04	o'rt.qumloq		
916	O'tloqi sho'rxoklar (deltaning quyi qismida)											
	0-2	8,1	3,93	1,62	35,51	15,32	16,06	11,73	24,66	qumloq	JKSH	XC-MKH
	2-10	8,2	2,80	0,80	20,67	17,01	12,49	11,98	14,01	yeng.qumloq		
	10-20	8,0	2,34	0,75	15,37	20,19	9,94	8,67	17,70	o'rt.qumloq		
	20-26	7,9	2,24	0,50	13,25	20,61	10,71	6,88	16,76	o'rt.qumloq	JKSH	CX-MH
329	0-1	8,0	23,09	0,41	309,80	61,15	28,34	11,02	332,00	yeng.qumloq		
	1-9	7,9	14,41	0,38	163,05	44,80	21,36	31,66	155,21	yeng.qumloq		
	9-21	7,8	4,11	0,36	42,95	13,64	3,99	20,39	32,57	qumloq		
	21-26	7,8	2,12	0,46	22,42	6,54	2,19	10,36	16,87	yeng.qumloq		
	26-44	7,8	1,20	0,44	13,62	3,52	1,60	4,11	11,87	yeng.qumloq		
	44-70	7,8	1,86	0,39	23,09	4,70	1,79	4,44	21,95	og'ir.qumloq		
	70-80	7,2	3,45	0,28	39,59	12,66	6,98	11,92	33,63	og'ir.qumloq		
	95-115	7,5	5,01	0,34	59,81	13,41	6,98	12,99	55,53	loy		
	150-175	7,5	3,07	0,31	32,48	12,05	6,29	10,11	28,44	og'ir.qumloq		
	0-0,5	7,8	28,11	0,39	311,75	83,86	49,90	182,60	263,53	yeng.qumloq	JKSH	CX-MH
332	0,5-9	7,8	9,87	0,43	86,54	47,61	24,61	91,28	18,35	o'rt.qumloq		
	9-17	7,9	3,63	0,28	36,29	12,82	6,98	6,98	35,50	o'rt.qumloq		
	17-39	7,8	2,83	0,26	31,16	8,60	3,99	3,95	32,08	o'rt.qumloq		
	80-101	7,9	2,54	0,21	24,19	11,82	0,70	6,91	28,61	og'ir.qumloq		

Eslatma. Sh_{gan} - sho'rlanmagan; $K_{siz}SH$ – kuchsiz sho'rlangan; $O'SH$ - o'rtacha sho'rlangan; JSH - juda sho'rlangan;
JKSH - juda ko'p sho'rlangan.

MUNDARIJA

KIRISH.....	2
I BOB. KICHIK DELTALARNING DARAXTSIMON VA SUG‘ORILADIGAN HUDUDLARNING PARAGENETIK LANDSHAFT KOMPLEKSLARINI TADQIQ QILISHNING METODOLOGIK ASOSLARI.....	5
1.1. Tabiiy geografik fanlar tizimidagi havzaviy usul va uning tabiat komponentlarining o‘zaro aloqadorligini tadqiq qilishdagi roli	5
1.2. Geokimyoviy landshaft elementlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishda havzaviy usulning o‘rni.....	16
1.3. Kichik deltalar daraxtsimon strukturasining invariantligi va ulardagi tabiiy-geografik jarayonlar o‘zgarishining qonuniyatlari	23
I bobning xulosasi.....	31
II BOB. KICHIK DELTALARNING DARAXTSIMON LANDSHAFT KOMPLEKSLARI VA ULARNING DELTA TARAQQIYOTI BILAN O‘ZARO ALOQADORLIGI	32
2.1. Amudaryo hozirgi deltasi “tirik” (shimoliy) qismidagi kichik deltalarning daraxtsimon landshaft komplekslari va ularning transformatsiyasi.....	32
2.2. Amudaryo hozirgi deltasi “avtomorf” rejimidagi janubiy qismi kichik deltalarining daraxtsimon landshaft komplekslari va ularning transformatsiyasi.....	52
2.3. Kichik deltalarda va Amudaryo o‘zanbo‘yi balandliklarida geokimyoviy landshaft elementlarining strukturasini va tabaqalanishi.....	68
II bobning xulosasi	76
III BOB. KOLLEKTOR HAVZALARI PARAGENETIK LANDSHAFT KOMPLEKSLARINING MELIORATIV HOLATI VA UNING TABIIY-XO‘JALIK TIZIMIGA TA’SIRI	78
3.1. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari hamda ularning tabiiy-meliorativ sharoiti	78
3.2. Kollektor havzalarining paragenetik landshaft komplekslari tabiiy-xo‘jalik tizimi sifatida va uni tadqiq qilishning tabiiy-geografik asoslari.....	90
3.3. Sug‘oriladigan hududlarning tabiat komponentlaridan oqilona foydalanishda havzaviy kartalashtirishning roli.....	99
III bobning xulosasi.....	106
XULOSA	108
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	113
ILOVALAR	131